

Urednici: Božidar Filipović i Nataša Jovanović

BLOKADA

Filozofskog fakulteta 2014. godine

Jovana Zafirović, Asja Lazarević, Nela Grahek, Milica Resanović,
Isidora Petrović, Hristina Cvetinčanin Knežević,
Bogdan Car, Milan Urošević

САМООРГАНИЗОВАНИМ СТУДЕНТИМА
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

B

**lokada Filozofskog
fakulteta 2014. godine**

*Jovana Zafirović, Asja Lazarević, Nela Grahek,
Milica Resanović, Isidora Petrović, Hristina
Cvetinčanin Knežević, Bogdan Car, Milan Urošević*

Urednici: Božidar Filipović i Nataša Jovanović

Urednici: Božidar Filipović i Nataša Jovanović
Blokada Filozofskog fakulteta 2014. godine
Jovana Zafirović, Asja Lazarević, Nela Grahek, Milica Resanović,
Isidora Petrović, Hristina Cvetinčanin Knežević, Bogdan Car, Milan Urošević
Prvo izdanje, Beograd 2017.

Izdavači
Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore,
Institut za sociološka istraživanja
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu,
Čika Ljubina 18–20, Beograd 11000, Srbija

Za izdavače
Doc. dr Jovo Bakić
Prof. dr Mirjana Bobić

Recenzenti
Prof. dr Aleksandar Molnar
Prof. dr Ivana Spasić

Korektura
Marina Davidović

Priprema
Dosije studio, Beograd

Štampa
JP Službeni glasnik, Beograd

Tiraž
150

ISBN
978-86-918053-2-6

Fotografija na koricama
Milutin Raković

BLOKADA U KONTEKSTU BOLONJSKIH REFORMI

Jovana Zafirović*

Asja Lazarević**

Apstrakt

U radu je analizirana veza između blokade rada Filozofskog fakulteta i uslova studiranja u Bolonjskom režimu na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Na osnovu analize Zakona o obrazovanju, Statuta Filozofskog fakulteta kao i Bolonjske deklaracije ispitan je institucionalni okvir u kojem se blokada rada odigrala i način na koji su Zakon i Statut harmonizovani s Bolonjskom deklaracijom. Na osnovu kvalitativnih podataka dobijenih istraživanjem percepcija o blokadi, ispitani su stavovi studenata koji su učestovali u blokadi i onih koji su bili protiv nje, kao i njihovih profesora. Analizirane su percepcije studenata i profesora o uslovima studiranja na Filozofskom fakultetu, kako bi se utvrdila veza između ovih uslova i same blokade. Poseban akcenat stavljen je na poređenje stavova blokadera i antiblokadera, studenata i profesora, kao i profesora i upravnika odeljenja, kako bi se utvrdile razlike u stavovima između ovih grupa.

Ključne reči: obrazovni sistem, Bolonjska deklaracija, uslovi studiranja, Zakon o visokom obrazovanju, ESPB bodovi.

Uvod

Razvoj visokog obrazovanja u Srbiji je često pratio burne promene kroz koje je čitavo društvo prolazilo. Period tranzicije, u kontekstu obrazovanja, u najvećoj meri karakteriše reforma visokog obrazovanja u skladu s evropskim normama, tj. bolonjskim procesom. Suština današnje evropeizacije, kao jednog dela šireg procesa globalizacije, jeste ideja stvaranja novog globalnog društva u kojem dolazi do nestanka granica nacionalnih ekonomija i liberalizacije svetskog tržišta koje u sve većoj meri obuhvata i obrazovanje (Kamenov, 2006).

---

* jovana9999@gmail.com

** asja.lazarevic@gmail.com

Imperativ procesa transformacije visokog obrazovanja i njegove standardizacije, koji se odvija u mnogim zemljama sveta, doveo je do toga da francuski ministar obrazovanja 1998. godine predloži da se evropske države pozabave harmonizacijom strukture visokog obrazovanja širom Evrope. Bolonjska deklaracija, kao otelovljenje ovog cilja, potpisana je 1999. godine od strane dvadeset devet ministara evropskih država. Srbija i Crna Gora, dok su još činile jednu državu, potpisale su Bolonjsku deklaraciju 2003. godine.

Mnogobrojni autori smatraju da svaka strukturna promena unutar bilo kog socijalnog sistema, pa tako i obrazovnog, neminovno utiče na socijalne aktere unutar ovih struktura (Jarić i Vuksanović, 2009: 129). Promene na makronivou koje su došle nakon potpisivanja deklaracije, pre svega mislimo na novi institucionalni okvir, deluju na sve socijalne aktere uključene u sistem visokog obrazovanja, odnosno na studente, profesore, ali i na administrativno osoblje svih visokoškolskih ustanova u Republici Srbiji. U ovom radu pokušaćemo da se usredsredimo upravo na one promene koje su posredno i neposredno uticale na dešavanja na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu u jesen 2014. godine.

Zakonom o visokom obrazovanju iz 2005. godine, koji gotovo svake godine trpi izmene i dopune, uvedeni su dva stupnja studija, korišćenje Evropskog sistema prenosa bodova (ESPB), obavezna akreditacija i osiguranje kvaliteta studijskih programa i visokoškolskih ustanova, a više škole transformisane su u visoke škole strukovnih studija i time postale deo sistema visokog obrazovanja (Jarić i Vuksanović, 2009: 120). Pokušaćemo da institucionalnom analizom utvrdimo u kojoj meri su Zakon o visokom obrazovanju i Statut Filozofskog fakulteta u Beogradu harmonizovani s Bolonjskom deklaracijom.

Potom ćemo analizirati percepcije studenata i profesora o reformama, kao i njihov uticaj na blokadu Filozofskog fakulteta 2014. godine. Osim toga, bavićemo se stavovima studenata i profesora o uslovima studiranja i proverićemo našu pretpostavku o postojanju direktne veze između blokade Filozofskog fakulteta i uslova studiranja u Bolonjskom režimu.

Teorijsko-metodološki okvir

Obrazovne politike današnjice karakteriše transnacionalizacija: nacionalne države više nisu glavni nosioci obrazovnih politika koje se sada obrazuju i sprovode u državama potpisnicama Bolonjske deklaracije. „Bolonjska deklaracija je političko saopštenje potpisnika koji se obavezuju da će usklađivati svoje politike u oblasti visokog obrazovanja, s ciljem da se

u Evropi do 2010. godine uspostavi tzv. 'Evropski prostor visokog obrazovanja', uz očuvanje kulturnih, jezičkih i nacionalnih specifičnosti svake zemlje' (Đukić, 2006: 320). Univerziteti sada postaju deo „industrije znanja“, a postoje pozitivna i negativna viđenja ovih reformi. Jasno je da će stavovi onih koji ocenjuju ovu reformu biti zasnovani i na vrednostima koje zastupaju, a ne samo na potencijalnoj mogućnosti ili nemogućnosti njene implementacije, i zato je od izuzetne važnosti pitanje ko je zapravo inicirao ovu reformu i u čiju korist ona i njeni rezultati idu. Ana Birešev ističe neslaganje brojnih teoretičara u pogledu nastanka reformskih inicijativa. Ona ističe da jedna strana smatra da je Bolonjska deklaracija „produkt samih evropskih univerziteta“ (Birešev, 2006: 100) i priznanja da se univerzitet mora prilagoditi novoj društvenoj paradigmi XXI veka. S druge strane postoje oni koji smatraju da je Bolonjska deklaracija produkt političkih instanci, tj. da su ovu reformu gurale pre svega političke elite kojima će ona na ovaj ili onaj način odgovarati. No, Birešev naglašava da je glavni razlog razmimoilaženja zapravo kompleksnost determinacijskih činilaca i isprepletenost njihovog uticaja na polje visokog obrazovanja (Birešev, 2006: 100). Mora se ukazati na činjenicu da postoji mali broj sistematičnih teorijskih koncepata koji se bave različitim uticajima i posledicama Bolonjske reforme. Neki autori ističu da je komparativna i temeljna analiza visokog obrazovanja pre izuzetak no pravilo (Heinze, 2008; McLendon 2003; Slaughter 2001).

Osnovni principi na kojima se temelji Bolonjska deklaracija jesu: mobilnost studenata i nastavnika, efikasnost studija, evaluacija i obezbeđenje kvaliteta visokog obrazovanja, kao i autonomija univerziteta. Na osnovu ovih principa sprovode se obrazovne politike koje stvaraju jednu široku mrežu zajedničkih obrazovnih politika. Prema mrežnom pristupu društvena struktura predstavlja oblik prepoznatljivih odnosa koji povezuju društvene jedinice, a koji je odgovoran za ponašanje svih aktera uključenih u te odnose (Cvejić, 2010: 91). Međusobno povezani akteri jedne mreže nalaze se u hijerarhijskim odnosima, te se ne sme zanemariti nejednakost uticaja na obrazovne politike svih aktera uključenih u mrežu Bolonjskog procesa. Slično, i Kastels ističe da sposobnost nekih aktera da utiču na volju drugih zapravo proizlazi iz strukturne mogućnosti za dominaciju, koja je ukorenjena u društvenim institucijama (Castells, 2009: 44). Mrežni pristup u analizi moći zasniva se na činjenici da raspored moći između pozicija u mreži ostaje stabilan iako se sami akteri menjaju (Cvejić, 2010: 94). U ovom slučaju najveću moć imaju donosioci politika EU, potom nacionalne države, a na samom kraju nalaze se studenti, profesori i administrativno osoblje, koji predstavljaju aktere na koje ove politike najviše utiču.

Što se tiče donosilaca politika EU, brojni autori naglasili su povezanost institucija za formulisanje politika s jezgrom ekonomske elite (Domhoff, 1990). Posebno je značajna povezanost Evropske komisije s Konfederacijom evropskog poslovanja (BUSSINESSEUROPE) jer, kako ističe Maucios, postoji direktno uključivanje ove konfederacije u bolonjski proces preko brojnih predloga koji su potom usvojeni. Neki od tih predloga bili su: stvaranje bliske veze univerziteta sa biznis sektorom, uključivanje preduzetnika u stvaranje univerzitetskih kurikuluma, veći broj kurseva iz oblasti nauke i tehnologije, insistiranje na celoživotnom učenju jer individue moraju da prihvate veću odgovornost za sopstvenu zaposlenost (Moutsios, 2012: 8). Maucios zaključuje da je na ovaj način vidljiva podređenost Bolonjskog procesa tržištu i privatnom sektoru, te da su glavni ciljevi obrazovnih politika zapravo komercijalizacija znanja i njegova komodifikacija.

Ovakva distribucija moći objašnjava mali raspon uticaja koji su studenti imali od početka sprovođenja Bolonjske reforme. Naravno, specifičan kontekst Srbije, kao zemlje u procesu postsocijalističke transformacije gde je jedan od glavnih političkih ciljeva pridruživanje Evropskoj uniji (za šta je jedan od uslova potpisivanje i sprovođenje Bolonjske reforme), pruža nam dalje objašnjenje pozicije naših univerziteta u navedenoj mreži odnosa. Vodeći se ovim pristupom, smatramo da je pozicija studenata pogoršana nakon sprovođenja Bolonjske reforme, te da je sama reforma proizvela glavne studentske nemire nakon njenog implementiranja. Stoga naša glavna hipoteza ističe promenjene uslove studiranja u kontekstu bolonjskih reformi kao glavni uzrok blokade Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2014. godine. Smatramo da je nezadovoljstvo studenata uslovima studiranja direktno dovelo do blokade. Koristeći se institucionalnom analizom, kao i analizom intervju sa studentima i profesorima, pokušaćemo da ovu hipotezu i potvrdimo.

Korišćenje institucionalne analize omogućiće nam dublji uvid u trenutno stanje visokog obrazovanja u Srbiji. Ta analiza se zasniva na proučavanju institucija kao glavnog prostora za delanje društvenih aktera, koje ih u velikoj meri određuju, i obuhvata proučavanje formalnih i neformalnih institucija, odnosno „pisanih i nepisanih pravila, normi i ograničenja koje ljudi stvaraju da bi smanjili neizvesnosti i kontrolisali svoje okruženje“ (Menrad and Shirley u: Cvejić, 2010: 66). Institucionalna analiza nam omogućava razumevanje društvenih promena, baveći se promenama u institucionalnom okruženju. Preciznije, bavićemo se formalnim institucijama obrazovanja kako bismo utvrdile obrazac funkcionisanja sistema obrazovanja u Srbiji, što će nam delimično dati uvid i u uslove studiranja na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Institucije su „društvene konstruk-

cije sačinjene aktivnošću realnih aktera“ (Cvejić, 2010: 67) koje nastaju u prostoru definisanom vertikalnim odnosima moći, kao i horizontalnim odnosima poverenja.

Ključne institucije sistema visokog obrazovanja u Srbiji, univerziteti, počivaju na Zakonu o visokom obrazovanju iz 2005. Ističe se da ovaj zakon „u potpunosti implementira Bolonjsku konvenciju“ (Stanković, 2005). Za potrebe ovog rada, analiziraćemo Bolonjsku deklaraciju, Zakon o visokom obrazovanju Srbije iz 2005. godine, kao i Statut Filozofskog fakulteta u Beogradu. Osim institucionalne analize koristićemo podatke dobijene istraživanjem koje je sprovedeno o blokadi Filozofskog fakulteta 2014. Podaci su dobijeni kvalitativnim istraživanjem, tj. polustrukturisanim intervjuima vođenim s profesorima i studentima FF-a. Analiziraćemo odgovore studenata i profesora na pitanja iz upitnika (u Prilogu I).

Osim ovih podataka, koristićemo sekundarne podatke koji se odnose na zakonske i podzakonske akte, finansijske izveštaje fakulteta kao i druga dokumenta FF-a koja smatramo relevantnim za naš predmet istraživanja.

Istorijski okvir

Specifičan kontekst Srbije, kao postsocijalističke zemlje, u velikoj meri određuje pravac našeg istraživanja. Kako bi se razumela pozicija obrazovanja u današnjoj Srbiji neophodno je uzeti u obzir brojne društvene promene koje su se dešavale u Srbiji tokom čitavog XX veka. Period nakon Drugog svetskog rata, između 1945. i 1989, bio je period socijalističkog poretka, karakterisan specifičnim društvenim odnosima koji su bili komandnoplanski regulisani. Čitav komandnoplanski proces kontrolisala je politička nomenklatura, pa su i društveni podsistemi poput ekonomskog, političkog, kulturnog itd. bili međusobno zavisni (Lazić, 2011: 81). Socijalizam je kao glavni kanal društvene pokretljivosti izdvajao obrazovanje, insistirajući na njegovoj širokoj dostupnosti. Mora se istaći da je vertikalna pokretljivost u SFRJ zavisila od perioda u kojem se nalazio socijalistički sistem, pa tako Lazić razlikuje period konstituisanja, period zrelosti i period raspadanja socijalističkog društvenog poretka (Lazić, 2011: 135). Period konstituisanja sistema značio je zamenu starih klasnih struktura novim, pa je došlo do sve veće vertikalne društvene pokretljivosti kako bi se ispunili novi društveni položaji. Tokom 60-ih godina XX veka visoko obrazovanje postalo je dostupno svima i uvećalo je klasnu pokretljivost, dok je brza industrijalizacija bila zaslužna za otvaranje radnih mesta za sve visokoobrazovane. Ubrzana industrijalizacija i modernizacija zemlje kao i širenje obrazovnog sistema, doveli su do porasta učešća manualnih

radnika, službenika i stručnjaka u aktivnom stanovništvu. Ali nakon perioda uspona čitavog sistema, sledio je period stagnacije i postepenog opadanja šansi za društveno napredovanje (Lazić, 2011: 136).

Kada je došlo do sloma socijalističkog sistema, opadanje uzlazne pokretljivosti bilo je na vrhuncu. Period od 1989. do 2000. godine Lazić označava kao period blokirane postsocijalističke transformacije, a pod blokiranom transformacijom podrazumeva proces sistemskih promena koje je kontrolisala vladajuća grupacija. Tokom 90-ih godina XX veka obrazovni sistem doživljava novu transformaciju jer se osnivaju privatni univerziteti, a sveopšta društvena kriza utiče na krizu državnih univerziteta. Kada je došlo do deblokiranja postsocijalističke transformacije nakon 2000. godine, vertikalna pokretljivost je postepeno počela da raste, otvarajući put brojnim stručnjacima i službenicima ka višim slojevima. Srbija i Crna Gora su Bolonjsku deklaraciju potpisale 2003. godine.

Bitno je ovde napomenuti promene koje je „Bolonja“ donela, pa čak i u Srbiji, gde ne možemo reći da je implementirana u potpunosti. To su: „kurikularna arhitektura i reorganizacija studijskih programa u skladu sa formulom 3+2 (+3), odnosno 4+1 (+3), uvođenje jednosemestralnih predmeta, modularna nastava, interdisciplinarni programi, evropski sistem prenosa bodova, dodatak diplomi; eksterna i interna evaluacija rada administrativnih organa, nastavnog kadra i programa; sistem akreditacije itd.“ (Birešev, 2006: 105). Može se reći da je tok studiranja fleksibilniji nego što je bio ranije, jer se sada akumuliraju ESPB bodovi, a ne prate se kruti programi po godini studija. Došlo je do promene nastavničkog procesa i obaveza koje imaju studenti, ali i profesori. Gradivo je manje obimno i izdvojeno je na različit broj kolokvijuma, dok je prisustvo na časovima obavezno. Iako je Bolonjska reforma trebalo da olakša opterećenje studenata, pitanje je da li je to stvarno slučaj ili su samo opterećenja s kojima se studenti nose drugačije prirode.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u Srbiji je 2013. godine bilo 180 visokih škola i fakulteta, sa 242.848 upisanih studenata, od kojih se 43% školovalo na račun državnog budžeta.¹ Studentkinje su činile 55,4 % studentske populacije. U Srbiji je pre Bolonjske reforme od studiranja odustajala skoro polovina svih studenata, što je dalo još jedan argument u prilog implementiranju Bolonje. Istraživanja pokazuju da je s reformama došlo do povećane efikasnosti studiranja, odnosno studen-

---

1 Broj studenata koji navode visokoškolske ustanove u Srbiji uvek je veći od broja studenata koje registruje RZS. Razlog tome je što RZS registruje samo aktivne studente, studente koji su upisali tekući semestar, dok visokoškolske ustanove vode kao studente i one koji se nisu ispisali sa studija mada nisu upisali tekući semestar (tzv. „pasivni studenti“) ili još uvek nisu diplomirali (apsolventi).

ti brže i s boljim uspehom završavaju studije. „Ipak, iako su dosadašnje kvantitativne studije mapirale neke od osnovnih informacija i tema vezanih za problem niske efikasnosti studiranja, mnoge od ovih tema još uvek nisu dovoljno istražene. Faktori kao što su motivacija studenata, sistemski (institucionalni i vaninstitucionalni) programi podrške studentima, podrška od strane roditelja ili vršnjaka, programsko opterećenje studenata (zamišljeno i realno) [...] i njihov uticaj na efikasnost studiranja još uvek nisu teorijski konceptualizovani i artikulisani u našoj obrazovnoj i univerzitetskoj javnosti. Nepostojanje ove vrste empirijskih i na njima utemeljenih teorijskih uvida onemogućava poređenje sa sličnim studijama u inostranstvu i poboljšanje samog sistema visokoškolskog obrazovanja u odnosu na slične ili iste korekcije koje su izvršene ili planirane u drugim zemljama u kojima su slična istraživanja i iz njih proistekle sistemske intervencije rađene“ (Jarić i Vukasović, 2009: 121). Stoga nije jasno da li je Bolonja glavni uzrok povećanja efikasnosti studiranja, a mnogi profesori ocenjuju da je do toga došlo usled pada kriterijuma (*ibidem*, 134).

Jedno od važnijih pitanja jeste da li su ove reforme donele veću demokratizaciju obrazovnog sistema ili se unutar visokog obrazovanja i dalje odvija reprodukcija društvenih nejednakosti. Školarine u Srbiji su među najskupljima u Evropi. „Razlika u odnosu između prosečne plate u zemljama EU i zemljama čiji sistemi su analizirani je ogromna, te je onda alarmantno uočiti da samo Velika Britanija, Holandija i Letonija naplaćuju veće školarine od zemalja koje su ovde analizirane. Štaviše, u zemljama regiona od studenata se naplaćuju i različiti administrativni troškovi“ (Vukasović, 2009: 103). Fakulteti su često primorani da, zbog nedovoljnih finansijskih sredstava koje dobijaju od države, dodatni novac pribavljaju putem izmišljenih administrativnih troškova, ali i povećanjem školarina i broja samofinansirajućih studenata. Studenti s boljim socioekonomskim položajem su natprosečno zastupljeni kod finansiranja na teret državnog budžeta, što im omogućuje pristup kreditima i stipendijama, dok samofinansirajući studenti nemaju taj pristup, što samo otežava njihov položaj.

Istraživanje Centra za obrazovne politike pod nazivom „Uslovi rada nastavnog osoblja“ pokušalo je da osvetli neke od problema vezanih za implementaciju bolonjskog režima. Pokazalo se da većina ispitanika ima ambivalentan stav prema Bolonjskoj reformi: najčešće se smatra da je reforma neophodna, ali postoji i strah da oni koji sprovode reformu nju nisu najbolje i shvatili (Jarić, 2010: 41). Kako zaključuje Jarić, ovu ambivalentnost „dodatno pojačava i osećanje da je sam proces nedovoljno transparentan i da neposredni protagonisti Bolonjskog procesa u realnosti svakodnevice zapravo nemaju nikakvu stvarnu moć da na njega utiču“ (Jarić, 2010: 41).

Analiza zakonske regulacije

Bolonjska deklaracija i Zakon o visokom obrazovanju

Bolonjskoj deklaraciji prethodila je Sorbonska deklaracija iz 1998, koja je naglasak stavila na ključnu ulogu univerziteta u povezivanju evropskih zajednica i stvaranju evropske zone visokog obrazovanja. Ciljevi Bolonje su da ubrza ovaj već započeti proces, kako bi se ostvarile veća usaglašenost i uporedivost sistema visokog obrazovanja (Bolonjska deklaracija u: Jarić, 2010: 184). Među glavnim ciljevima deklaracije su:

- „Usvajanje sistema lako razumljivih i uporedivih akademskih znanja, takođe i preko implementacije dodatka diploma (*Diploma Supplement*), kako bi se unapredila sposobnost za zapošljavanje evropskih građana i međunarodna konkurentnost evropskog sistema obrazovanja“ (Jarić, 2010: 184);
- usvajanje sistema zasnovanog na dva glavna stupnja školovanja;
- uspostavljanje sistema kredita;
- unapređenje mobilnosti i za studente i za nastavnike;
- unapređenje evropske saradnje u oblasti potvrda o kvalitetu s ciljem razvoja uporedivih kriterijuma i metodologija;
- promocija neophodnih evropskih dimenzija u visokoškolskom obrazovanju, naročito u pogledu razvoja nastavnog plana i programa, međuinstitucijske saradnje, planova mobilnosti i objedinjenih programa studija, obuke i naučnog istraživanja.

Istakli smo važnost povezanosti Zakona o visokom obrazovanju Srbije i Bolonjske deklaracije kako bismo utvrdili dokle je institucionalno odmakla Bolonjska reforma. Među glavnim ciljevima Zakona jesu:

- „Povećanje efikasnosti sistema vaspitanja i obrazovanja (smanjivanje broja studenata koji odustaju i smanjenje dužine studiranja);
- Uvođenje mehanizama kontrole kvaliteta nastavnog procesa i to kako samih programa tako i izvođenja nastave;
- Uspostavljanje relevantnih nastavnih programa, posebno s obzirom na nacionalne potrebe i zahteve tržišta;
- Uključenje studenata kao partnera u obrazovni proces“ (Đukić, 2006: 322).

Član 4. Zakona kao glavne principe delatnosti visokog obrazovanja, između ostalih, izdvaja i:

- uvažavanje humanističkih i demokratskih vrednosti nacionalne i evropske tradicije i vrednosti kulturnog nasleđa;

- usklađivanje s evropskim sistemom visokog obrazovanja i unapređivanje akademske mobilnosti nastavnog osoblja i studenata;
- afirmacija konkurencije obrazovnih i istraživačkih usluga radi povećanja kvaliteta i efikasnosti visokoškolskog sistema.

Član 25. razlikuje tri stepena studija: studije prvog stepena su: 1) osnovne akademske studije; 2) osnovne strukovne studije. Studije drugog stepena su: 1) master akademske studije; 2) master strukovne studije; 3) specijalističke akademske studije; 4) specijalističke strukovne studije. Studije trećeg stepena su doktorske akademske studije.

Član 25. odgovara drugom glavnom cilju Bolonjske deklaracije koji govori o usvajanju sistema sa dva stupnja (osnovne studije i studije drugog stepena poput mastera). Prvi stupanj treba da traje minimum tri godine i njegovo uspešno završavanje preduslov je za studije drugog stepena.

Član 29. ukazuje na korišćenje evropskog sistema prenosa bodova: Svaki predmet iz studijskog programa iskazuje se brojem ESPB bodova, a obim studija izražava se zbirom ESPB bodova“. Ovaj član zakona ukazuje i da se „ukupno angažovanje studenta sastoji od aktivne nastave (predavanja, vežbe, praktikumi, seminari i dr.), samostalnog rada, kolokvijuma, ispita, izrade završnih radova, dobrovoljnog rada u lokalnoj zajednici i drugih vidova angažovanja.”²

Vidljivo je da se reforma visokog obrazovanja u Srbiji rukovodi bolonjskim principima: pa, između ostalog, uvodi evropski sistem prenosa bodova, evaluaciju rada administrativnih organa i sistem akreditacije, a podstiče povećanje konkurentnosti obrazovnih i istraživačkih usluga. No, mnogi autori/ke ističu da je zakon samo neophodan uslov za suštinsku reformu samih studija (Đukić, 2006: 322), odnosno ističu nužnost prihvatanja i implementacije navedenih ciljeva, a ne samo deklarativno zalaganje za njih.

Bolonjska deklaracija i Statut Filozofskog fakulteta u Beogradu

Najnovija verzija statuta Filozofskog fakulteta datira od 20. juna 2008. Prethodni statut, iz 2002, odnosio se na studente koji su upisali fakultet najkasnije 2005/2006 školske godine. Može se reći da se mnogi članovi Statuta Filozofskog fakulteta u Beogradu odnose na glavne ciljeve Bolonjske deklaracije, pa je ovaj statut u velikoj meri kompatibilan s njom.³

2 http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.html, pristupljeno 17.5.2017.

3 http://www.f.bg.ac.rs/pravna_akta, pristupljeno 17.5.2017.

Član 27. Statuta opisuje nivoe studija koji postoje:

- „Osnovne studije u trajanju od četiri školske godine, odnosno osam semestara (studije prvog stepena)
- Master studije u trajanju od jedne školske godine, odnosno dva semestra (studije drugog stepena)
- Specijalističke studije u trajanju od jedne školske godine, odnosno dva semestra (studije drugog stepena)
- Doktorske studije u trajanju od tri školske godine, odnosno šest semestara (studije trećeg stepena)“.

Slučaj je isti kao i u Zakonu, naime doktorske studije predstavljaju studije trećeg stepena, što se razlikuje od Bolonjske deklaracije.

Treći glavni cilj Bolonjske deklaracije odnosi se na uvođenje sistema kredita, tj. ESPB bodova. Ovaj sistem služi da promoviše mobilnost, a bodovi se mogu steći i van konteksta visokoškolskog obrazovanja. Član 30. Statuta odnosi se na navedene bodove: „Svaki predmet, odnosno studijsko područje iz studijskog programa iskazuje se brojem ESPB bodova, a obim studija izražava se zbirom ESPB bodova. Zbir od 60 ESPB bodova odgovara prosečnom ukupnom angažovanju studenta u obimu od 40-časovne radne nedelje tokom jedne školske godine“. Statut, dakle, prati bolonjske ciljeve i utvrđuje korišćenje ESPB bodova na Filozofskom fakultetu.

Bolonjska deklaracija naglašava značaj mobilnosti i promocije evropskih dimenzija u obrazovanju. Iako se u Statutu Evropa ne pominje, on ima mnoštvo članova koji se tiču ovih tačaka. Član 33. govori o mogućnosti da se sa drugom visokoškolskom ustanovom organizuje objedinjeni studijski program. Član 5x1. glasi: „Deo studijskog programa student može ostvariti na drugoj visokoškolskoj ustanovi u skladu s dogovorom između Fakulteta i te visokoškolske ustanove o priznavanju ESPB bodova“, dok članovi 52. i 53. ističu da to važi i za studente koji žele da ostvare razmenu na Filozofskom fakultetu i definišu njihova prava i obaveze.

Iako se ne pominje evropska saradnja na osiguranju kvaliteta, u članovima o obezbeđivanju kvaliteta i samovrednovanju je naznačeno da se vrednovanje vrši po posebnom pravilniku, a može se naslutiti da pravilnici o ispunjenom kvalitetu i vrednovanju teže da budu u skladu s evropskim standardima.

Statut Filozofskog fakulteta ili implicitno ili direktno ispunjava, odnosno pominje sve ciljeve Bolonjske deklaracije, što znači da je s njom kompatibilan.

Analiza stavova profesora o blokadi i Bolonjskom režimu

Naš cilj je da kroz analizu ličnog gledišta ispitanika utvrdimo uticaj samog Bolonjskog režima na blokadu, pa ćemo predstaviti percepcije profesora, među kojima smo izdvojile posebnu grupu upravnika odeljenja, i percepcije studenata, među kojima razlikujemo osobe koje su učestvovala u blokadi i one koji su bili njeni protivnici. Intervjuisano je pet profesora, upravnika upravnika odeljenja, pet antiblokadera i 17 blokadera.

Profesori

Profesori su uglavnom kao glavni uzrok blokade isticali nezadovoljstvo studenata uslovima studiranja, pre svega odlukama koje se tiču plaćanja studija. Pored toga, istaknut je problem u komunikaciji između studenata i uprave:

„Nezadovoljstvo studenata uslovima studiranja, a potom i nepostojanje pregovaračke komunikacije sa upravom“ (profesor, Istorija umetnosti).

Može se reći da su već na prvom pitanju, kroz mapiranje uzroka, mnogi profesori otkrili svoje pozicije u odnosu na blokadu. Iako je većina prepoznala nezadovoljstvo studenata i, što će se videti iz daljih odgovora, nije podržavala poteze uprave, među intervjuisanim profesorima ima i onih koji smatraju da je neposredni uzrok blokade lenjost:

„Neposredan uzrok bila je nespремnost nekih studenata da uče za 60 bodova“ (profesor, Sociologija).

Budući da želimo da ispitamo mogući uticaj Bolonjskog režima na samu blokadu, zatražili smo da nam profesori daju svoja viđenja ovakvog modela studija. Njihovi odgovori bili su različiti i dok su neki nabrajali karakteristike ovog režima:

„Više izbornosti u obrazovanju – veća fleksibilnost, ocenjivanje procesa a ne samo krajnjih ishoda, ne godine već ESPB“ (docent, Centar za obrazovanje nastavnika).

Drugi su istakli širi značaj Bolonjskog procesa, te ga definisali kao „Saobražavanje univerziteta globalizovanom kapitalizmu EU“ (profesor, Sociologija). Dvoje ispitanika odbilo je da odgovori na pitanje o tome šta podrazumevaju pod bolonjskim režimom.

Što se tiče prednosti Bolonjskog režima, profesori su istakli studentske razmene, a jedan profesor s Odeljenja za sociologiju je kao prednost istakao zapravo ono što smatra i manom:

„Prednost za lenje studente je što mogu da uče znatno manje nego ranije“ (profesor, Sociologija).

Svi profesori bili su rečitiji kada je reč o manama. Većina njih smatra da današnji studenti imaju manje znanja nego oni koji su studirali pre Bolonjskog režima:

„Štetno je redukovanje literature na ridere i silabuse i opšte sužavanje znanja naročito iz humanističkih nauka. Usitnjeni kursevi ne mogu zameniti ranije opštije naučne discipline“ (profesor, Sociologija).

Kao mana navedena je i loša primena samog režima u Srbiji, a ispitanici misle da je ona neujednačena na Filozofskom fakultetu, odnosno da varira u zavisnosti od odeljenja. Neki su naveli da ne znaju šta se podrazumeva pod ispravnom primenom:

„Ne znam kakav je idealni tip Bolonjskog režima studija, ali je sasvim sigurno da ga privatni univerziteti najviše ‘koriste’ u ostvarenju profita, mada se i na državnim univerzitetima takođe uočavaju trendovi jačanja kapitalističkog staleškog obrazovanja za imućne slojeve“ (profesor, Sociologija).

Ova izjava nam govori da ispitanik smatra da se bolonjski režim koristi pre svega zarad većeg profita univerziteta. Kada se uzme u obzir njegov odgovor na pitanje o uzroku blokade (*„Nezadovoljstvo studenata neoliberalnim merama fakulteta“*), može se zaključiti da on smatra da bolonjski režim u najmanju ruku pospešuje mogućnost za mere koje su usmerene ka sticanju profita i kojima su studenti nezadovoljni. Ovaj odgovor po prvi put dovodi bolonjski režim u direktniju vezu s obrazovanjem koje je dostupno samo nekolicini.

Upitani da li bi trebalo menjati Zakon o visokom obrazovanju i na koji način, ispitanici su uglavnom rekli da nisu upoznati sa sadržajem Zakona. Profesori su se složili i po pitanju slobode koju profesori imaju u organizovanju svojih kurseva i kreiranju nastavnog plana i programa:

„Mogu da rade šta hoće, u uskim granicama koje propisuje naređeno opterećenje studenata“ (profesor, Sociologija).

Opterećenost studenata na odeljenjima ispitanici ocenjuju kao ne preveliku. Neki su vrlo oštri:

„Studenti veći deo dana ‘bleje’ i gledaju u displeje i monitore“ (profesor, Sociologija), dok drugi smatraju da opterećenja, iako ne prevelika, ipak

postoje: „*Mislim da nisu preterano opterećeni obimom gradiva, ali jesu mnoštvom usitnjenih kurseva*“ (profesor, Sociologija).

Konkretnije o primeni samog Bolonjskog režima i stavki koje se odnose na mobilnost, tj. šanse da deo studija studenti realizuju na drugom fakultetu profesori ocenjuju kao dobre:

„*Te šanse su sasvim dobre, kada je u pitanju druga država, ukoliko student vlada stranim jezikom...*“ (docent, Sociologija).

Ono što studenti pre svega navode kao jedan od uzroka blokade jesu troškovi na fakultetu. Kada su upitani da li misle da su troškovi poput ispitnih prijava, preuzimanja dokumenata i izdavanja diploma opravdani, profesori su se složili s većinom studenata i rekli da su troškovi previsoki ili/i neopravdani. Kada je reč o uslugama za koje studenti izdvajaju novac, neki profesori misle da one nisu adekvatne, dok drugi imaju otpor prema samom pitanju koje, istina, implicira da su studenti u poziciji klijenata:

„*Primljeno znanje se ne može meriti novcem. Znanje nije roba*“ (profesor, Sociologija), „*Imam otpor prema ovoj reči usluga. Verujem da postoje i bolji programi van ove zemlje, ako na to mislite, ali se radi o različitim kontekstima*“ (profesorka, Sociologija).

Dakle, iako su pojedini profesori odgovorili da usluga nije uvek adekvatna, profesor i profesorka s Odeljenja za sociologiju sasvim su odbacili koncept koji je pitanje impliciralo, tj. uslužni odnos između studenata i fakulteta i svih njegovih komponenti. Na ovaj način profesor i profesorka su implicitno doveli u pitanje samu relevantnost kvaliteta određene usluge na formiranje njene cene, barem u sferi obrazovanja. Ovo može značiti da profesori ne misle da bi blokada bila legitimna (ovde ne želimo reći da nužno sad misle da jeste) ukoliko bi motiv za nju bio neadekvatan odnos usluge i cene.

Postoje i oni koji su ovo pitanje direktnije povezali s blokadom, te je profesor sa Odeljenja za sociologiju odgovorio:

„*Nisam primetio da su se samofinansirajući studenti bunili. Samo lenji studenti za koje školovanje plaćaju drugi, a oni neće da nauče za 60 bodova*“ (profesor, Sociologija).

Može se videti da i ovaj profesor implicitno prihvata uslužni odnos, s tim što za razliku od ostalih kolega koji su ga prihvatili on poručuje da problem nije u kvalitetu usluge i da to nije jedan od uzroka same blokade, budući da, po njegovoj proceni, učesnici blokade nisu bili studenti koji plaćaju fakultetske troškove.

Ispitanici se slažu da su školarine na Filozofskom fakultetu izuzetno visoke. Većina se zalaže za smanjenje školarina, dok neki podržavaju i uki-danje:

„Voleo bih da se mogu ukinuti, ali bojim se da to u ovom trenutku nije moguće. Treba videti da li se može učiniti nešto da se one barem smanje“ (docent, Sociologija).

Upravnici odeljenja

Kao posebnu grupu ispitanika među profesorima smo izdvojile upravnike odeljenja, s namerom da saznamo da li se njihovi stavovi i zna-nja o proučavanom problemu razlikuju u odnosu na ostale profesore.

Zapazile smo da upavnici odeljenja na drugačiji način definišu uzroke blokade od ostalih profesora, ističući u prvi plan aktere koji su učestvovali u blokadi poput studenata i uprave: *„Arogancija Uprave i srozavanje finansijskih kapaciteta FF-a“*.

Kao neke od prednosti Bolonjskog režima studija upavnici izdvajaju povećanje prolaznosti, aktivniju saradnju subjekata u nastavi, fleksibilnost sistema, kao i mogućnost studenata da se oslobode dela gradiva tokom trajanja nastave. Kao mane najčešće izdvajaju nedovoljnu zaštićenost određenih disciplina koje nisu prepoznate kao neposredno produktivne i tržišno orijentisane, kao i smanjivanje kvaliteta pruženog i usvojenog znanja. Svi ispitivani upavnici smatraju da se u Srbiji Bolonjska deklaracija ne primenjuje ispravno. A što se tiče samog Filozofskog fakulteta, oni smatraju da je primena Bolonje na njemu površna, problematična i parcijalna: *„Parcijalno, formalno, nedovoljno usaglašeno, ograničeno širim okvirom koji određuju zakonodavac i druga tela izvan FF-a“*. Smatraju da Zakon o Visokom obrazovanju treba menjati, no njihovi stavovi o smeru promene se razlikuju. Neki smatraju da sistem obrazovanja treba više povezati s tržištem rada, a neki da je potrebna odmerena primena bolonjskih principa uz oslanjanje na specifičnost društvenog konteksta. Skoro svi ističu da profesori imaju veliku slobodu u organizovanju svojih kurseva i kreiranju nastavnog plana i programa. Što se tiče opterećenosti studenata, većina upavnika smatra da oni nisu previše opterećeni i da mogu da ispunjavaju svoje obaveze na vreme: *„U velikoj meri usklađena sa formalno iskazanim opterećenjem u vidu ESPB“*. Takođe smatraju da su šanse studenata FF-a da deo studija realizuju na drugom fakultetu (u drugom gradu, državi) dobre.

Na pitanje *„Da li mislite da su troškovi na fakultetu opravdani?“* najveći broj njih ne uspeva da odgovori, kao razlog navodeći nepoznavanje finansija fakulteta i troškove studenata:

„Morao bih da imam bolji pristup finansijama fakulteta da bih to procenio, kao i da imam uvid u to kako se po ovom pitanju ponašaju srodni fakulteti na našem Univerzitetu“.

Slične odgovore dobili smo i na pitanje o tome da li studenti dobijaju adekvatnu uslugu za novac koji izdvajaju. Što se tiče školarina na FF-u, stavovi su različiti. Naime, neki od upravnika odeljenja smatraju da ih ne treba menjati, dok neki smatraju da bi trebalo školarine prilagoditi studentima i njihovim materijalnim prihodima. Tako jedan ističe:

„U idealnom svetu, trebalo bi omogućiti besplatno školovanje u svakom smislu i na svim nivoima. U konkretnom slučaju, po mojem mišljenju trebalo bi usmeriti zajedničko delovanje studenata i nastavnika na ukupno poboljšanje materijalnog stanja visokog obrazovanja u Srbiji, do mere da FF, niti koja druga budžetska visokoškolska institucija, ne zavisi od ubiranja sopstvenih prihoda na račun studenata“.

Analiza stavova studenata o blokadi i Bolonjskom režimu

Stavovi antiblokadera

Mišljenja ispitanika koji su bili protiv blokade se delimično poklapaju s mišljenjem ostalih studenata. Intervjuisano je pet studenata koji nisu podržavali blokadu.

Što se tiče uzroka blokade, mnogi su odredili naplaćivanje preko 60 bodova i nezadovoljstvo upravom kao glavne:

„Mislim da je veliko nezadovoljstvo upravom i dekanom i lično i konkretno i čini mi se da to već neko vreme tinja kod studenata, te Plato,⁴ pa studentske prostorije, odnos uprave prema studentima, prema parlamentu, pa je to eskaliralo sa tim prijavljivanjem bodova, odnosno plaćanjem bodova preko 60“ (antiblokaderka, Sociologija).

Ispitanici kao glavnu karakteristiku bolonjskog režima izdvajaju efikasnost studiranja, a mnogi stavovi se poklapaju sa stavovima profesora:

„Nemate vremena ni za šta, teraju te da pišeš seminarske, da prisustvuješ predavanjima, ne stižeš da čitaš originalna dela, već ti daju rider ili uzmeš skriptu“ (antiblokaderka, Sociologija).

„Niko ne zna šta je zapravo ta Bolonja, tako da, vidim par kvaliteta, realno nam govore brojke da se kraće studira, ali postoji pad kvaliteta“ (antiblokader, Sociologija).

4 Studenti su bili nezadovoljni što Fakultet, kada je prestao da izdaje svoje prostorije knjižari „Plato“, nije hteo da ih ustupi studentima na korišćenje.

Kao glavnu manu bolonjskog režima studenti navode lošu implementaciju, a jedna studentkinja na pitanje da li je bolonjski režim ispravno implementiran odgovara:

„Definitivno ne. Iz onoga što sam čula i iz priče sa nekim profesorima, Ministarstvo je samo došlo i reklo da treba da se primeni Bolonja, a onda se vi snalazite kako znate i umete i sami pravite plan i program. Kada uporedite studiranje u Francuskoj prema Bolonji i ovdje, mislim da se uopšte ne poklapa“ (antiblokaderka, Sociologija).

Implementaciju na Filozofskom fakultetu takođe ocenjuju kao nedoslednu i osećaju da ona zavisi od individualne volje profesora:

„Čini mi se da se jednostavno mnogim profesorima ne dopada ta ideja – da celu tu promenu mnogi smatraju degradacijom, svođenjem studija na srednje škole, pa je onda i ne primenjuju. Bodovanje ispita je potpuna farsa, profesori još uvek razmišljaju u kategorijama ocena“ (antiblokaderka, Sociologija).

Glavne prednosti bolonjskog režima za njih su kraće vreme studiranja i sticanje radnih navika:

„Bolonja podrazumeva takvu organizaciju studentskog života baziranog na aktivnosti, što je jako dobro za sticanje radnih navika i kasnije za posao“ (antiblokaderka, Sociologija).

Odnos ESPB bodova i obaveza na samim kursevima studenti isto ocenjuju kao nedosledan:

„Od nas se najčešće traži mnogo, mnogo, mnogo više nego što mi možemo da postignemo ili što predstavljaju ESPB. Postoji ogromna nedoslednost“ (antiblokaderka, Sociologija).

„To zavisi od pojedinačnog predmeta. Negde je premali broj bodova, spram obaveza, negde previše, negde su pogodili“ (antiblokaderka, Sociologija).

O obaveznom pohađanju nastave mišljenja su podeljena, neki smatraju da ova obaveza stvara radne navike i priprema ih za tržište rada, dok drugi misle da studenti ne treba da budu primorani da dolaze, pogotovo ako moraju da rade da bi finansirali studije:

„Ako neko voli neki predmet on će na njega ići, a ako ne voli, bolje je da sedi kod kuće i uči. Mislim da je to naporno i da je teže zato što sve više studenata sada radi i studira i znam mnoge koji onda sede na predavanju i uče“ (antiblokaderka, Sociologija).

Ispitanici smatraju da su predispitne obaveze dobra zamisao, ali misle da nisu adekvatno vrednovane i da skraćuju vreme za pripremu ispita:

„Naporno je, ja mnogo više vremena potrošim na predispitnim obavezama nego da bilo šta naučim. Iscrpljujuće je“ (antiblokaderka, Sociologija).

Većina studenata se slaže da nemaju preveliku slobodu pri biranju kurseva koji ih zanimaju te da bi bilo dobro da je ponuda šira i da uključuje više predmeta s drugih odeljenja. Svoje šanse da deo studija realizuju na drugom fakultetu, ovi studenti ne ocenjuju dobro:

„...znam samo za razmene u Americi i to je dosta problematično, studenti ne znaju na kom će univerzitetu završiti i ne znaju koliko će se predmeti poklapati sa ovim ovde i onda moraju još jednu godinu da studiraju“ (antiblokaderka, Sociologija).

Kada je reč o nužnosti zaposlenja kojim bi se finansirale studije, većina ispitanika je rekla da ne mora da radi, a školarine ne ocenjuje kao previsoke, već predlaže izvesne modifikacije:

„Školarine, nije problem toliki u visini, problem je u nesrazmeri budžetskih i samofinansirajućih mesta. Povećati broj samofinansirajućih u prvoj godini, što bi kasnije trebalo da dovede do smanjenja školarine“ (antiblokader, Sociologija).

Drugi predlažu i smanjenje broja ljudi koji upisuju Filozofski fakultet.

Ispitanici su zadovoljni uslugom koju dobijaju za studentske troškove, međutim slažu se da je njihova cena previsoka, a neki čak misle da su blokaderi imali legitimne zahteve:

„Pa što se tiče prijave ispita, to je potpuno ludilo, to je bio legitiman zahtev. Jer njih ništa ne košta tvoja prijava ispita 420 dinara“ (antiblokaderka, Sociologija).

Može se zaključiti da čak ni studenti koji su bili protiv blokade ne gledaju sasvim blagonaklono na bolonjski režim, međutim u odgovorima na pitanja o školarini i studentskim troškovima, vidi se razlika u stavovima između antiblokadera i ispitanika čije ćemo stavove analizirati na narednim stranicama.

Stavovi blokadera

Kao uzrok blokade u kojoj je i ovih 17 ispitanika učestvovalo, studenti navode nekoliko uzroka među kojima je najvidljiviji onaj koji su naveli i antiblokaderi:

„Pa kao osnovni uzrok je bila ta odluka donesena u septembru dakle samo par nedelja pre početka nastave da se naplaćuju ESPB bodovi koji su preneti preko 60. To je bio najvažniji uzrok“ (blokader, Sociologija).

Međutim, za blokadu ih je motivisala i netransparentnost uprave:

„Ja sam ušla u tu blokadu zbog netransparentnosti na fakultetu, donošene su neke odluke bez ikakvog konsultovanja sa studentima“ (blokaderka, Etnologija i antropologija).

Iako mnogi kao uzroke navode konkretne stvari poput raznih taksi, naplaćivanja bodova i prijave ispita, neki to uopštavaju:

„Uzrok je ono što se dešava sa obrazovanjem: sve manje prostora za ljude na budžetu, sve više samofinansiranja, sufinansiranja“ (blokader, Filozofija).

Jedna studentkinja već u ovom pitanju pominje bolonjski režim kao jedan od uzroka blokade:

„...na kraju krajeva, drugi su se borili za potpuno primenjivanje Bolonje ili njeno odstranjivanje“ (blokaderka, Etnologija i antropologija).

Ovo nam govori da ona vidi bolonjski režim kao uzrok blokade, međutim primećuje da su stavovi među blokaderima bili različiti.

U odgovoru na pitanje šta podrazumevaju pod bolonjskim režimom, studenti su već pokazali svoje stavove prema samom režimu i mišljenja su prilično podeljena. Većina se slaže da ih bolonjski režim podseća na srednju školu jer iziskuje konstantan rad, pisanje seminarskih radova, polaganje kolokvijuma i obavezne dolaske na nastavu. Međutim, neki misle da je rezultat samog režima manje znanja:

„Sada fizičkom prisutnošću se dobija prolazna ocena i daljim ispitom se dobija visoka ocena, a znanje je nikakvo“ (blokader, Sociologija), dok drugi misle da je bolonjski režim sam po sebi pozitivan: „Mislim da je, u principu, to jedan dobar sistem. Sviđa mi se ta hiperracionalizacija, u smislu da izmerimo koliko jednoj prosečnoj osobi treba nešto da nauči i da onda to prenesemo u bodove i da napravimo to jedno normalno opterećenje studenta i da osoba koja stvarno radi osam sati dnevno može da položi sve te ispite“ (blokader, Filozofija).

Kao najveću prednost bolonjskog režima, studenti ističu efikasnost studiranja i stvaranje radnih navika, a s druge strane preispituju kvalitet znanja i koliko se zapravo nauči u tom skraćenom periodu:

„Mislim da nikada nećemo moći da budemo stručnjaci, pošto su naši profesori pokazali kakvi su stručnjaci, ali mislim da nikad nećemo znati toliko koliko oni znaju“ (blokader, Sociologija).

Jedan student filozofije smatra da su neki ljudi izjednačili bolonjski režim s neoliberalizmom i da on nužno ne mora da bude ovakav kakav je trenutno:

„Često se kao mana Bolonje navodi to što ne vodi u neke dubine, ali ja koliko sam shvatio ona se samo odnosi na bodovanje, a ne na nastavni program. Neki ljudi su neoliberalizam zamenili sa Bolonjom i misle da Bolonja propagira liberalizam. Sasvim druga stvar je što se kursevi prave tako da te istancaju za neke poslove, a ne da ti grade neko humanističko obrazovanje. Ali to nema veze sa Bolonjskom kalkulacijom vremena i učenja“ (blokader, Filozofija).

Većina ispitanika smatra da bolonjski režim nije ispravno primenjen ni u Srbiji ni na Filozofskom fakultetu:

„Loše je, jer dolaziš u situaciju da se prilagođavaš u zavisnosti od profesora. Jer neko je to super prihvatio i pojednostavio ti je tako da možeš da sve stigneš, i da daš taj predmet adekvatno, neko je polovično primenio, a neko Bolonju uopšte nije primenio“ (blokaderka, Psihologija).

Ovo nam govori da ispitanici ne posmatraju bolonjski režim kao direktan uzrok blokade, budući da uglavnom misle da on nije dobro ni primenjen. Naravno, ostavljen je prostor da upravo njegova neadekvatna primena bude jedan od motiva za blokadu.

Svi ispitani studenti koji su učestovali u blokadi smatraju da ESPB bodovi ne odgovaraju stvarno uloženom radu. Tako studentkinja sa psihologije ističe:

„Sigurno da ne, sa obzirom da ti engleski nosi 8 bodova, a neki stručni predmeti nose po 6, gde napravim istraživanje, sprovedem istraživanje, obradim podatke, napišem seminar, pre toga napišeš nacrt koji isto tako mora da ima 15 strana. Koliko zapravo to sati i truda nosi. I onda imaš profesora koji kaže, pa to jeste toliko sati, a ne računa predavanja i vežbe na koje moraš da ideš“ (blokaderka, Psihologija).

Zanimljivo je da studenti dovode u pitanje princip merenja studentskog rada u satima i njegovu kvantifikaciju:

„Koliko ja znam ne, kod nas barem ne. I mislim da je to isto vrlo diskutabilno, količina obaveza i pitanje vrednovanje količine obaveza, da li one mogu da se kvantifikuju, mislim da to pitanje ne može da se postavi tako“; „...ne možeš da meriš stvari koje su tako očigledno nemerljive. Mene iskreno boli uvo za te bodove, ta tačka Bolonje je totalno falično primenjena na našem fakultetu, ali je falična sama po sebi, tako da koga briga kako je implementirana najslabija tačka Bolonje“ (blokader, Filozofija).

Većina studenata obavezna predavanja vidi kao suvišna i smatraju da fakultet postaje institucija slična srednjim školama. Kao razloge navode potrebu da studenti imaju slobodu izbora, kao i mogućnost da steknu sopstvenu motivaciju za dolazak na predavanja. Među studentima koji kritikuju obavezna predavanja, najbrojniji kritičari su studenti na samofi-

nansiranju, koji kao glavni razlog ističu nemogućnost usklađivanja posla i fakulteta. Mali broj njih smatra da su obavezna predavanja korisna, pre nego ograničavajuća i da pomažu studentima sa ispunjavanjem redovnih obaveza.

Studenti imaju ambivalentan stav o predispitnim obavezama. Većina njih smatra da su korisne, ali da na većini predmeta one nisu oslobađajuće, tj. da već naučeno gradivo moraju polagati i na ispitu što ukazuje na lošu implementaciju Bolonje:

„Ako su oslobađajuće, onda je to super. Ali ako te predispitne obaveze ne oslobađaju nijednog slova od gradiva za ispit, onda mi je to užas. To je najočigledniji primer vrlo loše implementirane Bolonje“ (blokader, Filozofija).

Stoga njihovo mišljenje o predispitnim obavezama varira od predmeta do predmeta. Neki ističu da one dovode do fragmentisanosti gradiva i znanja i na taj način smanjuju kvalitet obrazovanja. Najveći broj ispitanih smatra da su od svih predispitnih obaveza najkorisniji seminarski radovi.

Studenti su zadovoljni slobodom koju imaju pri biranju predmeta sa sopstvenog odeljenja, ali stavovi se menjaju kada su u pitanju predmeti s drugih odeljenja. U tom slučaju mnogo je teže slušati predmete koje žele, a često i potpuno nemoguće.

Smatraju da su šanse za realizovanje dela studija u drugom gradu/državi prilično male i da studenti inače poseduju malo informacija o mogućnostima razmene. Jedan od studenata te šanse ocenjuje ovako:

„Jako slabo. Koliko sam ja upućen postoje stipendije koje mi daju tipa soma evra da studiram, da idem na predavanja, predispitne obaveze itd. Ali naš fakultet neće prihvatiti položene ispite sa drugih fakulteta. I to nema šanse, šta sada treba da putujem, trudim se, radim negde drugde i ovde mi ne priznaju ispite? To ne liči ni na šta“ (blokader, Sociologija).

Većina studenata na budžetu ne mora da radi kako bi pokrila materijalne troškove studiranja, dok je situacija obrnuta kod studenata na samofinansiranju. Oni obično rade i studiraju kako bi otplatili svoje školarine i druge troškove.

Svi ispitanici smatraju da su školarine previsoke i da ih treba ukinuti ili smanjiti. Posebno se naglašava loša pozicija diplome FF-a na tržištu rada i brojni nedostaci u funkcionisanju samog fakulteta, pa se tako jedan od studenata pita:

„Video sam finansijski izveštaj gde se kupuje 600 litara sapuna za pola semestra. Šta je bre to? 600 litara sapuna na 1500 ljudi ne može da traje

mesec dana... Meni iskreno nije jasno zašto nas baš ovoliko krađu, evidentno je da te pare idu negde i očigledno u nekom nepoznatom pravcu. Zašto mi nemamo projekte? Zašto je naš kadar ovoliko nesposoban? A onda dođu kažu nam da nam je faks stalno u minusu. Nesposobna uprava, nesposobni profesori, a pare idu negde niko ne zna gde“ (blokader, Sociologija). Sličan njegovom mišljenju je i stav studenta sa Filozofije: „To je usko povezano sa stanjem u celoj zemlji. Ali, ako samo pogledaš odnos cene školarine i troškova koje fakultet ima, to je sumanuto. Mi nismo na medicini ili nekoj praktičnoj nauci gde bi oni morali da nam obezbede sredstva za praksu. Fakultet nema nikakve troškove osim plata za zaposlene i plaćanja struje. Mislim da je školarina na FF-u, u poređenju sa drugim fakultetima pogotovo, prevelika. Mislim da im nikakva sredstva ne trebaju za rad. A postoji i ta priča sa platama. Ni na Zapadu fakulteti nisu besplatni, ali njima isto školarina košta hiljadu evra, a plate su im veće. Nerealan je odnos prosečne plate u Srbiji i školarine“ (blokader).

Studenti koji su učestvovali u blokadi smatraju da troškovi koje imaju na FF-u nisu opravdani i da bi ih trebalo drastično smanjiti. Posebno se naglašava preskupa prijava ispita i dobijanje različitih vrsta dokumenata:

„Moraš da platiš tri hiljade dinara ako želiš da podigneš svoju diplomu iz srednje škole, te neke potvrde i gluposti. Pogotovo što njih ništa ne košta da ti izdaju jedan papir, na primer transkript ocena sam platila 800 din., a samo jedan papir treba da ti odštampaju. To su baš neopravdani troškovi“ (blokaderka, Filozofija).

Takođe smatraju da je usluga koju dobijaju od fakulteta neadekvatna. Najveći broj primedaba tiče se sapuna, toalet papira, malog broja knjiga u bibliotekama, malog broja stranih predavača i samog kvaliteta obrazovanja. Mišljenje studenta sa Psihologije dobro prikazuje stav većine studenata:

„Pa ne, fakultet zarađuje daleko više nego što ulaže. Ako bi pare bile usmerene na knjige, prakse, stvaranje neke izdavačke kuće fakulteta, školarina bi bila opravdana“ (blokader, Psihologija).

Iz ovih odgovora može se zaključiti da većina studenta koji su učestvovali u blokadi FF-a 2014. godine ne gleda na Bolonjsku reformu s odobravanjem, što je slično studentima antiblokaderima. No razlika u stavovima ovih dveju grupa može se uočiti po pitanju školarina i usluga koje pruža fakultet. Naime, blokaderi smatraju da su školarine previsoke i smatraju da bi njih trebalo prilagoditi materijalnim mogućnostima studenata i da ih treba ako ne ukinuti, onda smanjiti. Smatraju da je usluga koju dobijaju na fakultetu preskupa i loša i da treba raditi na načinima da se ta situacija popravi.

Zaključak

Prikazana mišljenja ispitanika ukazuju na različite stavove o Bolonjskoj reformi i kod profesora i kod studenata, ali na neke sličnosti u stavovima. Ono što je od posebne važnosti za naš rad jeste pitanje postojanja veze između promena koje je donela Bolonjska reforma i blokade Filozofskog fakulteta.

Sudeći po percepcijama studenata i profesora, na Filozofskom fakultetu Bolonjska reforma nije dosledno primenjena. Odgovori ispitanika ukazuju na činjenicu da način funkcionisanja nastave najčešće zavisi od kursa i profesora koji drže taj kurs, što potvrđuju i sami profesori svojim odgovorima. Iako Statut Fakulteta predstavlja akt koji se u velikoj meri oslanja na Bolonju, mišljenja studenata i profesora ukazuju na njenu lošu implementaciju. Profesori imaju veliki stepen slobode u osmišljavanju svojih predmeta pa se stoga nastava na njima veoma razlikuje. Neki profesori Bolonju primenjuju više, neki manje, a neki je uopšte ne primenjuju. Profesori koji su ispitani prepoznaju nezadovoljstvo studenata uslovima studiranja kao glavni uzrok blokade, no – kao što smo приметili – upravnici odeljenja se u ovim stavovima razlikuju od ostalih profesora, insistirajući da su za blokadu odgovorne pojedinačne grupe studenata i zaposlenih. Većina profesora uviđa opadanje kvaliteta nastave na Filozofskom fakultetu nakon bolonjske reforme, pa smatra da studenti sada uče malo i da je znanje koje dobijaju prilično fragmentisano. Uvideli smo neku vrstu protivrečnosti kod stavova profesora, jer s jedne strane oni tvrde da imaju priličnu slobodu pri organizovanju svojih kurseva, a s druge, kritikuju kvalitet same nastave i znanje koje studenti dobijaju. Primetna je i neinformisanost profesora o troškovima studiranja na fakultetu i ostalim nametima kojima su studenti opterećeni.

Ispostavlja se da su studenti najviše nezadovoljni nedoslednom primenom bolonjskog režima, s jedne, i previsokim nametom koje određuje fakultet, s druge strane. Uviđamo da su motivi za blokadu fakulteta proizašli iz tog nezadovoljstva, kao i zbog novih nameta koje je tadašnja uprava fakulteta uvela. Stoga zaključujemo da studiranje na Filozofskom fakultetu ne funkcioniše po Bolonjskom režimu, već da se fakultet nalazi u nekoj vrsti tranzicije između prošlog, humboltovskog i novog, bolonjskog sistema. Ta tranzicija studente stavlja u nezavidnu poziciju koju karakterišu neizvesnost i netransparentnost. Studenti moraju da se neprestano prilagođavaju kursevima i promenama koje donosi Bolonjska reforma, čija implementacija nije dovršena. Osim toga, uprava Filozofskog fakulteta, koja je bila na funkciji pre i za vreme blokade, uvela je nove namete koji su kod studenata izazvali dodatno nezadovoljstvo. Ovo pokazuje važnost ekonomskog aspekta za razumevanje pozicije studenata i njihove moti-

vacije za blokadu. Deskriptivna analiza stavova studenata i profesora, uz analizu institucionalnog okvira u kojem se odigrala blokada rada FF-a, pomaže da se dobije celovita slika ovog događaja i ukazuje na povezanost nedovršenosti procesa implementacije Bolonjske reforme s konkretnim studentskim protestom koji se odigrao 2014. godine.

Literatura

- Birešev, Ana (2006): „Bolonjski projekt – transformacija akademskog polja“, *Filozofija i društvo*, Vol. 31, str. 99–114.
- Cvejić, Slobodan (2010): *Društvena određenost ekonomskih pojava*, Čigoja štampa, Beograd.
- Domhoff, G. W. (1990). *The Power Elite and the State: How Policy Is Made in America*, Aldine de Gruyter, Hawthorne.
- Đukić, Mara (2006): „Principi Bolonjske deklaracije i reforma visokog obrazovanja“, u: *Reforma sistema obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji*, prir. Emil Kamenov, Tampograf, Novi Sad.
- Heinze, Torben et Knill, Christoph (2008): „Analysing the differential impact of the Bologna Process: Theoretical considerations on national conditions for international policy convergence“, *Higher Education*, Vol. 56, str. 493–510.
- Jarić, Isidora et Vukasović, Martina (2009): „Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: mapiranje faktora niske efikasnosti studiranja“, *Filozofija i društvo*, Vol. 20, No. 2, str. 119–151.
- Jarić, Isidora (2010): „Uslovi rada nastavnog osoblja na Univerzitetu u Beogradu: odnos prema upravi“, u: *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, ur. Isidora Jarić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- Kamenov, Emil (2006): *Reforma sistema vaspitanja i obrazovanja u Republici Srbiji*, Tampograf, Novi Sad.
- Lazić, Mladen (2011): *Čekajući kapitalizam*, Službeni glasnik, Beograd.
- McLendon, Michael (2003): „The Politics of Higher Education: Toward an Expanded Research Agenda“, *Educational Policy*, Vol. 17, str. 165–191.
- Moutsios, Stavros (2012): „Academic Autonomy and the Bologna process“, u: *Working Papers on University Reform*, prir. Susan Wright, EPOKE, Aarhus.
- Vukasović, Martina (ur.) (2009): *Finansiranje visokog obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi*, Centar za obrazovne politike, Beograd.
- Slaughter, Sheila (2001). „Problems in comparative higher education: Political economy, political sociology and postmodernism“, *Higher Education*, 41 (4), 389–412.
- Stanković, Fuada (2005): „Univerziteti u Srbiji – Univerzitet u Novom Sadu“, u: *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi – četiri godine kasnije*. Zbornik radova, AAOM, Beograd, str. 157–163.

Internet izvori

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.html, pristupljeno 13.6.2017.

http://www.f.bg.ac.rs/pravna_akta, pristupljeno 13.6.2017.

**STUDENTS' BLOCKADE IN THE CONTEXT
OF THE BOLOGNA REFORM**

Abstract: The paper analyses the connection between the students' blockade of the Belgrade Faculty of Philosophy and the conditions of studying under the Bologna regime. On the basis of an analysis of the Higher Education Act, the Statutes of the Faculty and the Bologna Declaration, the paper examines the institutional framework within which the blockade took place and the degree to which the Act and the Statutes have been harmonized with the Bologna Declaration. The qualitative data obtained through a study of the perceptions of the blockade were used to examine the attitudes of students who participated in the blockade („blockaders“), students who were against it („anti-blockaders“), and their professors. Students' and professors' perceptions of the conditions of studying were analysed in order to establish connections between those conditions and the blockade. An emphasis was placed on a comparison of attitudes held by blockaders and anti-blockaders, by students and professors and by professors and heads of departments, in order to establish the differences between them.

Key words: educational system, Bologna Declaration, conditions of studying, Higher Education Act, ECTS credits.